

Bydgoszcz, 17 listopada 2023 r.

dr hab. Krzysztof Małachowski, prof. PBS

Wydział Zarządzania

Politechnika Bydgoska

im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich

85-796 Bydgoszcz

Aleje Prof. Sylwestra Kaliskiego 7

RECENZJA

pracy doktorskiej mgr. Leszka Dąbrowskiego pt.

Przestrzeń polskich miast jako miejsce spędzania czasu wolnego przez pokolenie Z

napisanej pod kierunkiem dr hab. Stefanii Środy-Murawskiej, prof. UMK

oraz dr hab. Elżbiety Grzelak-Kostulskiej, prof. UMK

Podstawą niniejszej recenzji jest uchwała nr 8/2023 Rady Naukowej Dyscypliny Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 27 października 2023 r.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami, celem recenzji jest ocena, czy przedstawiona rozprawa spełnia wymogi niezbędne do nadania stopnia doktora, wynikające z ustawy z dnia 14 marca 2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2017 poz. 859.), tj. czy rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, potwierdza ogólną wiedzę teoretyczną Autora w dyscyplinie Geografia Społeczno-Ekonomiczna i Gospodarka Przestrzenna oraz potwierdza umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej.

Przedstawiona do recenzji dysertacja Pana mgr. Leszka Dąbrowskiego wykonana została pod kierunkiem dr hab. Stefanii Środy-Murawskiej, prof. UMK oraz dr hab. Elżbiety Grzelak-Kostulskiej, prof. UMK. Rozprawa doktorska jest pracą pisemną, która wraz z Załącznikami, liczy 203 strony. Składa się z siedmiu rozdziałów (w tym wstępu i wniosków), dwóch załączników wyłączonych z tekstu oraz spisu literatury. W pracy znajduje się 27

rysunków i 45 tabel. Spis literatury obejmuje ogółem 764 pozycje, z czego 625 to opracowania w języku angielskim (82% ogółu) oraz 139 w języku polskim.

Będąca przedmiotem oceny rozprawa doktorska wpisuje się we względnie mało jeszcze rozpoznany, ale z całą pewnością ważny problem naukowy, który dotyczy przestrzeni polskich miast jako miejsca spędzania czasu wolnego przez pokolenie Z. Nie bez przyczyny w opracowaniu skoncentrowano się na pokoleniu Z, jako generacji korzystającej z nowoczesnych technologii oraz spędzającej czas wolny nie tylko w przestrzeni fizycznej, ale także, a może przede wszystkim, w przestrzeni wirtualnej. Możliwość obecności w obu tych przestrzeniach z kolei redefiniuje znacząco sposoby spędzania czasu wolnego przez młodzież. Interesujący z badawczego punktu widzenia jest również kontekst przestrzenny uwzględniony w opracowaniu a dotyczący miast. Ponieważ miasta, lub szerzej regiony miejskie, stają się miejscem zamieszkania coraz większego odsetka ludności świata, rozpoznanie przestrzeni zachowań wolnoczasowych na terenach zurbanizowanych staje się bardzo ważnym zadaniem. Co więcej, istotny jest także dobór właściwego tła służącego zrozumieniu i wyjaśnieniu odkrytych prawidłowości. W niniejszej pracy przestrzeń spędzania czasu wolnego rozpatrywano z perspektywy koncepcji miejsca znaczącego, trzeciego miejsca i poczucia miejsca. To bardzo trafny wybór, który dodatkowo wzmacniają odniesienia teoretyczne do społecznego wytwarzania przestrzeni.

Bez wątplenia potwierdza to ogólną wiedzę teoretyczną Autora związaną z dyscypliną, w której oceniana jest rozprawa i tym samym wskazuje na spełnienie jednego z wymogów niezbędnych do nadania stopnia doktora.

Niezależnie od powyższej konkluzji warto podjąć pewną dyskusję z przyjętym przez Autora podejściem. Przywołuje on bowiem szereg prac geograficznych odnoszących się do badania czasu wolnego w różnych aspektach, jednak dorobek samej subdyscypliny geografii czasu wolnego (por. rozdział 2.5) został na tym tle zbyt słabo uwypuklony (tylko trzy razy w pracy pojawia się określenie „geografia czasu wolnego”). Tym bardziej, że sam autor podkreśla, że „Dysertacja wpisuje się w nowy międzynarodowy trend badawczy dotyczący nowych geografii przestrzeni czasu wolnego”. Być może powinno poświęcić się temu zagadnieniu osobny fragment pracy? Taki zabieg z pewnością miałby wpływ na podkreślenie znaczenia badań nad zachowaniami wolnoczasowymi dla rozwoju geografii. Możliwe byłoby na tej podstawie wyznaczenie nowych kierunków badań geograficznych. Oczywiście uważny czytelnik może zrobić to samodzielnie, gdyż wykonany przez Autora przegląd

różnorodnych badań jest niezmiernie bogaty i w pełni to umożliwia. Pewne drobne sugestie dotyczyłyby jedynie namysłu nad dołączeniem do rozważań wyników dotyczących początków badań geograficznych nad czasem wolnym opisanych szczegółowo przez Cosgrove i Jackson (1972) czy Hall i Page (2006) i Aitchison (1999).

W kontekście polskiej geografii czasu wolnego warto też odwołać się do badań Kostrowickiego (1975), Zajadacz (2015), Włodarczyka (2014) lub Mokras-Grabowskiej (2015, 2019). Być może obszerność włączonej do dysertacji literatury spowodowała konieczność ograniczenia jej zakresu do pozycji najistotniejszych. Z tej perspektywy rozumiała jest konieczność selekcji, co zawsze pozostaje kwestią do pewnego stopnia subiektywną. Podobnie można rozpatrywać niezmiernie interesujące zagadnienie jakim jest wątek związany z planowaniem przestrzeni rekreacyjnych w miastach. Jednak słusznie Autor skupił się na głównym nurcie badań, sygnalizując jedynie aspekt aplikacyjny związany z planowaniem przestrzennym. Literatura przedmiotu zebrana i przywołana w pracy odnosząca się nie tylko do warstwy merytorycznej, ale i metodycznej pracy, została, jak wykazano wyżej, prawidłowo wykorzystana, stanowiąc oś prowadzonej przez Autora dyskusji.

Recenzowana dysertacja posiada w ogólnym ujęciu przejrzystą i logiczną strukturę – kolejność prezentowanych treści jest właściwie rozplanowana. Rozprawa składa się z części wstępnej, teoretycznej, przedstawienia problematyki na podstawie badań empirycznych i wniosków. Struktura pracy bezsprzecznie wynika z założonego celu badań, tworzy logiczną i spójną całość o prawidłowym układzie.

W części wstępnej zaprezentowano zarys problematyki badawczej, przyjęte cele, pytania i hipotezy badawcze, wyznaczono zakres pracy oraz metodologię badań. We wstępie uzasadniono ważkość poruszanej problematyki oraz przedstawiono cel rozprawy zgodny z tytułem pracy. W tej części przedstawiono także zakres czasowy, przestrzenny oraz przedmiotowy pracy. W drugim rozdziale wskazano podstawy teoretyczne pracy. Omówiono koncepcje przestrzeni i miejsca kolejno rozważając: znaczenie miejsca, miejsce znaczące, trzecie miejsce oraz poczucie miejsca. Szczególnie istotne wydaje się tu zwrócenie uwagi na znaczenie przestrzeni społecznej oraz wirtualnej. W wyczerpujący i jasny sposób omówiono zwrot przestrzenny i koncepcję społecznego wytwarzania przestrzeni, umieszczając je trafnie w kontekście nurtu postmodernizmu w geografii. Następnie w oparciu o literaturę przedmiotu dokonano charakterystyki przedstawicieli pokolenia Z. Najbardziej obszerny w tej części pracy jest, co jak najbardziej zasadne, podrozdział dotyczący omówienia

zagadnienia czasu wolnego. Przedstawiono, co ważne, zarówno samo pojęcie czasu wolnego ale także problematykę badań przestrzeni czasu wolnego oraz przestrzeni czasu wolnego pokolenia Z.

Część analityczną pracy otwiera rozdział trzeci. Stanowi on integralną całość w strukturze pracy wraz z kolejnymi dwoma rozdziałami. Wszystkie trzy części wzajemnie się dopełniają, dając efekt pogłębienia problemu z każdym kolejnym krokiem. W rozdziale trzecim analizie poddano aktywności wolnoczasowe pokolenia Z w kontekście miejsc, w których młodzież najbardziej lubi spędzać swój czas wolny; towarzyszących im osób, form spędzania czasu wolnego oraz częstotliwości korzystania ze smartfona. W czwartym rozdziale przedstawiono wyniki odnoszące się bezpośrednio do badanych przestrzeni czasu wolnego pokolenia Z. Wskazano, że istotne miejsca pokolenia Z znajdują się w pomieszczeniach. W piątym rozdziale opisano relacje, które zachodzą między zachowaniami wolnoczasowymi a przestrzenią czasu wolnego pokolenia Z.

O poprawności konstrukcji dysertacji i dojrzałości badawczej Autora świadczy także fakt przeprowadzenia w rozdziale szóstym dyskusji uzyskanych wyników w świetle literatury. To potwierdza nie tylko pełne rozumienie rozpatrywanego problemu, ale wskazuje także na świetną znajomość aktualnie opisywanych w literaturze zagadnień z zakresu związanego z tematyką dysertacji oraz umiejętność włączenia się w bieżący dyskurs. Jedyne pewien dysonans wywołuje stwierdzenie: „Oryginalne podejście ujęte w badaniu w pewnym stopniu ogranicza możliwości porównania wyników z dotychczas przeprowadzonymi analizami. Niemniej jednak, podjęto próbę omówienia uzyskanych wyników badań w kontekście dostępnej literatury dotyczącej czasu wolnego pokolenia Z.”. Dalej Autor, nie mając problemu z adekwatnością odwołań i analogii, odnosi się do ponad 50 różnych badań. Ta pewna niekonsekwencja być może podyktowana była zbyt dużą ostrożnością, bowiem dyskutowane w tak szerokim kontekście wyniki badań własnych nie tracą na znaczeniu.

Pracę zamyka rozdział siódmy, w którym odniesiono się do celu rozprawy oraz postawionych hipotez w rozdziale wstępnym, spinając swego rodzaju klamrą całość rozprawy. Mankamentem jest jednak brak odpowiedzi na postawione na wstępie pytania. Oczywiście lektura całości pracy dostarcza na nie odpowiedzi, niemniej jednak konstrukcja podsumowania zawierająca ich zestawienie byłaby nieco bardziej przejrzysta.

Recenzowana rozprawa zasługuje na szczególne docenienie w aspekcie metodycznym. Punktem wyjścia do części empirycznej było badanie społeczne z zastosowaniem geoankiety, za pomocą której zebrano niezbędne dane powiązane z

informacją o charakterze przestrzennym. To rozwiązanie wydaje się szczególnie uzasadnione wobec specyfiki podjętego problemu, trudno byłoby bowiem uchwycić najistotniejszy w badaniach geograficznych aspekt jakim są relacje przestrzenne bez danych powiązanych z przestrzenią.

Dużo uwagi w opracowaniu poświęcono doborowi próby, która ostatecznie zamknęła się w dość imponującej liczbie 8776 respondentów, reprezentantów pokolenia Z. Dobór próby był reprezentatywny i bazował na schemacie warstwowo-kwotowym. Ponadto, uwzględniał on liczebność wytypowanych do badania reprezentantów pokolenia Z w podziale na: (a) miejsce ich zamieszkania w miastach różnej wielkości w Polsce oraz (b) płeć i wiek badanych. Być może szerszej argumentacji wymagałaby wielkość próby w kontekście progu nasycenia. Jednak liczba przebadanych osób z całą pewnością umożliwiła sformułowanie odpowiednich wniosków i generalizację, bez obaw, że mogłyby być one obarczone błędem.

W kontekście badania zachowań wolnoczasowych warto raz jeszcze wrócić do bardzo zasadnego rozwiązania, jakim było zastosowanie geoankiety. Dawła ona szansę nie tylko na poznanie postaw i zachowań ankietowanych, ale także na poznanie ich odniesień przestrzennych. Te ostatnie zbadano w ramach PPGIS za pomocą techniki SoftGIS, która jest często wykorzystywana w ramach geografii i umożliwia tzw. mapowanie zachowań. Samą ankietę zaprojektowano w narzędziu Survey123 for ArcGIS Online, zaś liczbę pytań z odniesieniami przestrzennymi ograniczono do trzech. Było to słusznym rozwiązaniem, gdyż większa liczba pytań przestrzennych powoduje często u badanych zmęczenie taką techniką, a w konsekwencji daje mniejszą precyzję pozyskanych informacji przestrzennych. W samym narzędziu przewidziano również w przypadku pytań z odniesieniami przestrzennymi możliwość wyboru podkładu odpowiadającego potrzebom badanych. Mogły to być mapy topograficzne ESRI, OpenStreetMap lub mapa satelitarna. Narzędzie, jakim była geoankieta, w celu sprawdzenia potencjalnych błędów konstrukcyjnych zostało sprawdzone w drodze pilotażu i skonsultowane z badaczami z zakresu nauk społecznych z Holandii, Belgii i Portugalii. To także rozwiązanie, które z całą pewnością należy włączyć do katalogu dobrych praktyk stosowanych w badaniach.

Dużych umiejętności analitycznych wymagało od Doktoranta opracowanie pozyskanych danych. Analizy wykonano w programie mapowym QGIS oraz w programie do analizy statystycznej IBM SPSS. Ważnym punktem odniesienia do analiz przestrzennych była Baza Danych Obiektów Topograficznych (BDOT10k), tj. wektorowa baza danych z

lokalizacjami przestrzennymi obiektów topograficznych, zawierająca ich charakterystykę. Spośród wszystkich informacji zawartych w tej bazie w niniejszym opracowaniu skorzystano z danych o pokryciu terenu (PT) oraz kompleksach użytkowania terenu (KU). Posłużyły one do skategoryzowania typów przestrzeni, w których reprezentanci pokolenia Z spędzają swój czas wolny, a także określenia czynników przestrzennych wpływających na wybór miejsca spędzania czasu wolnego i podejmowanie zachowań wolnoczasowych. Po wieloetapowej procedurze, dane przestrzenne zostały skategoryzowane i zaimportowane do pakietu statystycznego IBM SPSS, gdzie razem z danymi przestrzennymi przeanalizowano dane społeczne. W eksploracji danych statystycznych zastosowano dwie główne grupy analiz: statystyki opisowe (rozkłady częstości, miary tendencji centralnej) oraz testy niezależności chi-kwadrat wraz z miarami tej statystyki w postaci V Cramera i współczynnika kontyngencji, a w uzasadnionych przypadkach iloraz wiarygodności.

Z całą pewnością aspekt metodyczny opracowania wymagał od Doktoranta znacznej wiedzy, umiejętności technicznych związanych z obsługą specjalistycznych narzędzi i programów oraz umiejętności analitycznych, które wpłynęły na wartość całej pracy. Być może akcentowanie nowatorstwa w zastosowaniu podejścia opartego o triangulację metod jest nieco przesadzone, jednak jeśli rozpatrujemy elementy, które o tej triangulacji stanowią, można w pełni zgodzić się z tym stwierdzeniem. Przyjęty tok postępowania badawczego, zastosowane narzędzia badawcze, analityczne, sposób wizualizacji wyników należy uznać za w pełni właściwy, adekwatny do poprawnego szukania rozwiązania postawionego problemu badawczego. Należy jednak przede wszystkim dodać, że Doktorant nie tylko obrał właściwą ścieżkę postępowania, ale także umiejętnie zrealizował wszystkie postawione sobie zadania, co pozwoliło na realizację przyjętego celu.

Pod względem ogólnej (pozamerytorycznej) poprawności recenzowaną pracę oceniam w czterech płaszczyznach: poprawności językowej, poprawności stylistycznej, poprawności zapisu oraz w wymiarze edytorskim. W pierwszej z wymienionych kategorii dostrzegam pewne błędy w formie powtórzeń (np. w pierwszym, otwierającym akapicie użyto 6 razy w trzech zdaniach określenie „mieszkańcy” (str. 5). Z kolei w płaszczyźnie stylistycznej stwierdzam, że praca napisana jest językiem mającym jednoznacznie cechy tekstu naukowego. Cechuje go generalnie poprawność i precyzja, choć w kilku fragmentach wymagane są drobne korekty. Stwierdzone usterki nie mają wpływu na ogólny przekaz i nie zaburzają logiki wywodu. W obszarze poprawności zapisu nie stwierdzam większych potknięć. W pracy zdarzają się błędy interpunkcyjne, głównie we wtrąceniach. Wymiar

edytorski pracy nie budzi zastrzeżeń, mimo kilku drobnych niedociągnięć (np. pomyłka w tekście we wskazaniu numeru końcowego rozdziału).

Podsumowanie

Recenzowana rozprawa została poddana kompleksowej ocenie w obszarze merytorycznym, strukturalnym, metodologicznym, w zakresie poprawności doboru literatury i umiejętności jej wykorzystania oraz poprawności językowej.

Praca jest skonstruowana we właściwy sposób, układ treści ma charakter spójny, logiczny i służy konsekwentnie realizacji celu. Przyjęta struktura nie budzi żadnych zastrzeżeń, choć w podsumowaniu czytelnik spodziewa się zestawienia odpowiedzi na postawione wcześniej pytania badawcze. Jest to jednak dość drobny mankament, gdyż odpowiedzi te są zawarte w innych fragmentach dysertacji.

Merytoryczna strona rozprawy także nie budzi wątpliwości. Podstawy teoretyczne badań zostały scharakteryzowane w sposób obszerny, potwierdzając wiedzę Autora. Pracę oceniam jako wartościową pod tym względem - podjęta problematyka jest ważna, i nowatorska. Wymóg oryginalności został spełniony w sposobie podejścia do rozwiązania zdefiniowanego problemu naukowego. Dzięki nawiązaniu do adekwatnych koncepcji teoretycznych uzyskane wyniki zostały trafnie zestawione i opisane (tu odwołanie do tła teoretycznego mogłoby być nieco szersze). Być może zastrzeżenia dotyczące braku szczegółów odnoszących się do interpretacji wyników badań można wyjaśnić koniecznością redukcji objętości tekstu. Niezależnie od tego rezultaty badań mają duże znaczenie dla nauki i praktyki.

W odniesieniu do warstwy metodologicznej pracy można dostrzec, że Autor potrafi realizować swoje badania we właściwy sposób, poprawnie formułując przedmiot i cel badań, stawiając weryfikowalne hipotezy. Szczególnie wyróżnia się szeroki wachlarz zastosowanych metod, także i tych specyficznych dla warsztatu geografa, jaki stanowią geoankiety. Dobór przyjętych metod, technik i narzędzi badawczych należy jednoznacznie ocenić pozytywnie.

Doktorant zaprezentował szerokie, holistyczne podejście potwierdzające bardzo dobrą znajomość literatury przedmiotu. Świadczy o tym nie tyle obszerny wykaz publikacji, ale przede wszystkim ich wykorzystanie, liczne odniesienia do dorobku innych autorów, dyskusja z wynikami prac. Pozwoliło to na uzyskanie interesujących rezultatów i

geoankiety. Dobór przyjętych metod, technik i narzędzi badawczych należy jednoznacznie ocenić pozytywnie.

Doktorant zaprezentował szerokie, holistyczne podejście potwierdzające bardzo dobrą znajomość literatury przedmiotu. Świadczy o tym nie tyle obszerny wykaz publikacji, ale przede wszystkim ich wykorzystanie, liczne odniesienia do dorobku innych autorów, dyskusja z wynikami prac. Pozwoliło to na uzyskanie interesujących rezultatów i zweryfikowanie postawionych hipotez, a tym samym skuteczne rozwiązanie postawionego problemu badawczego.

Mimo stwierdzonych drobnych uchybień edytorskich Autor wykazał się dużą sprawnością językową w redagowaniu tekstów o charakterze naukowym i potwierdził opanowanie umiejętności pisania dysertacji.

Konkluzja

Stwierdzam, że przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr. Leszka Dąbrowskiego spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim w ustawie z dnia 21 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2017 poz. 859) i stawiam wniosek o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów w postępowaniu o nadanie stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych, dyscyplinie Geografia Społeczno-Ekonomiczna i Gospodarka Przestrzenna.

Krzysztof Małachowski